

De zeekoe van Eibergen

Welke zoogdieren kwamen in vroeger tijden in Nederland en/of Vlaanderen voor, maar verdwenen uit de lage landen? Jelle Reumer, directeur van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam, blikt in deze rubriek terug.

De rechteronderkaak van de zeekoe van Eibergen met de tweede molaar, gezien van de zijkant en op het kauwvlak. Foto's Eelco Kruidenier, NCB Naturalis.

Nederland is - zeker in de ogen van buitenlanders - een land van koeien en vechten tegen de zee. Ondanks de toenemende industrialisering van het buitengebied zijn er nog altijd veel koeien te zien in ons land. Maar wist u dat in dit aan zee ontrukte land ook ooit een echte zeekoe voorkwam? In 1970 werd hij gevonden, in een verlaten kleigroef in de buurt van Eibergen in de Achterhoek. In vele stukken en brokken uiteengevallen, maar desondanks herkenbaar als een zeekoe, is het fossiel opgenomen in de collectie van Naturalis.

Zeekoeien zijn rare beesten, zowel qua bouw met hun dikke en zware botten die als loden ballast dienst doen, als in de systematiek. Ze behoren tot de *Afrotheria*, letterlijk: zoogdieren uit Afrika. Tot de *Afrotheria* behoren verder de olifanten, maar ook de klipdassen, de goudmollen, het aardvarken en nog zo wat vreemde dieren die alleen in Afrika voorkomen. Van al deze zoogdierordes zijn alleen de olifanten en de zeekoeien ooit zo ver gekomen Afrika te verlaten. Olifantachtigen hebben ook in Europa, Azië en Amerika geleefd en zeekoeien hebben alle wereldzeeën veroverd. De manatee in Florida en de zeekoeien in

de Indische oceaan, die ooit door benevelde zeelieden voor zeemeerminnen werden aangezien, zijn de bekendste voorbeelden. En dan was er natuurlijk Stellers zeekoe, dat enorme dier, veel en veel groter dan de andere soorten, die in het noorden van de Stille Oceaan voorkwam en binnen enkele decennia na de ontdekking al was uitgeroeid. (Iedereen zeurt altijd over de dodo en de reuzenalk, maar dat uitroeien van deze reuzenzeekoe is pas echt een schandaal.)

'Zeekoeien hebben alle wereldzeeën veroverd'

De zeekoe van Eibergen (*Metaxytherium medium*) is afkomstig uit Miocene afzettingen in het gebied tussen Groenlo en de Duitse grens bij Zwiłbrock, bezuiden Eibergen. Je kunt de vindplaats van de fossiele zeemeermin bezoeken, het is tegenwoordig een natuurgebied, de Leemputten geheten, maar vroeg in de vorige eeuw waren die thans zo verstilde bosmeren kleigroeven. Er werd klei gewonnen ten behoeve van de Groenlose dakpannenfabriek, klei met een ouderdom van ergens tussen 15 en 10 miljoen jaar. Vooral in de

beginperiode voor de Tweede Wereldoorlog (vaak en ten onrechte de 'goeie ouwe tijd' genoemd) werd de klei met de hand gewonnen en vonden de arbeiders (die had je toen nog) tijdens het scheppen de prachtigste fossielen. Veel schelpen zaten er in, maar ook veel resten van gewervelden: haaiantanden, walviswervels, en die ene zeekoe dus. De introductie van graafmachines was een opsteker voor de arbeidsomstandigheden maar deed de paleontologie geen goed, en uiteindelijk is het delven van klei helemaal gestaakt en worden er dus ook geen fossielen meer gevonden. De vindplaats van de fossielen - vaak als 'NOW-groeven' op collectie-etiketten vermeld - schaaft zich onder de klassieke localiteiten van ons land, qua belang voor de paleontologie vergelijkbaar met Tegelen of de veel oudere steengroef van Winterswijk. De koeien die bij Groenlo en Eibergen loom grasgrazend door het weiland slenteren enkele meters boven de niveaus waar ooit log dobberende zeekoeien grazend aan zee gras hun bestaan vonden.

Jelle Reumer

De bosvleermuis is een soort die nu na jaren weer in Nederland op de kaart staat. Foto Kamiel Spoelstra

Project Zoogdieratlas.nl groot succes

Zoogdieren vangen in een databank

In drie jaar tijd werd de zoogdierdatabank van de Zoogdierverseniging verrijkt met meer dan 1 miljoen nieuwe records en dit is ruim een verdubbeling van het totale aantal records dat aan het begin van het project Zoogdieratlas.nl in de zoogdierdatabank aanwezig was. We kunnen dus gerust van een succesvol project spreken. Het ging dan ook om een inhaalslag want sinds het uitkomen van de 'Atlas van de Nederlandse Zoogdieren' in 1992 was de datastroom stevig ingezakt.

Neeltje Huizenga en Jos Teeuwisse

Het vergroten van de biodiversiteit is de basis van het natuurbeleid in Nederland. Om te weten hoe die biodiversiteit zich ontwikkelt moet je meten, simpelweg tellen wat waar voorkomt in een bepaalde periode. Dat meten is het werk van PGO's. De Zoogdierverseniging is zo'n Particuliere Gegevensbeherende Organisatie en dus voor zoogdiergegevens de organisatie die de data bijeenbrengt en in een databank beheert. Gelukkig zijn er altijd vrijwilligers die het leuk vinden om gegevens over de verspreiding van zoogdieren te noteren en vervolgens te leveren aan de databank van de Zoogdierverseniging. Van het werken aan een concreet product waar die gegevens

bij nodig zijn blijkt echter een zeer stimulerende werking uit te gaan. Een atlasproject is zo'n concreet product.

Inhaalslag Het belangrijkste doel bij de start van het project Zoogdieratlas.nl was het realiseren van een inhaalslag. In de afgelopen 15 jaar werden er betrekkelijk weinig nieuwe data aan de zoogdierdatabank toegevoegd, de zoogdierdatabank bestond in feite uit een aantal verschillende databanken, voor iedere soortgroep één, en een eigen databankbeheerder had de Zoogdierverseniging niet. De gedachte was dat via een inhaalslag een grote stap voorwaarts kon worden gemaakt. Zo'n in-

haalslag moet je organiseren en dat kan in de vorm van een project. Voor een project heb je mensen en middelen nodig. Maar waar haal je het geld vandaan. Gelukkig waren het VSBfonds en het Prins Bernhard Cultuurfonds bereid om een stevig startkapitaal te verschaffen, maar zij stelden wel de eis dat het een eigentijds atlasproject moest worden; digitaal dus en zo werd het project Zoogdieratlas.nl geboren.

Provinciale partners Bij de start van het feitelijke project in 2008 was een derde van het benodigde geld beschikbaar, derest moest in de loop van het project bijeengebracht worden. Daartoe werden pro-

vinciale partnerorganisaties opgezet, waarin naast de Zoogdierverseniging meerdere organisaties zoals het provinciale Landschap, de provinciale organisatie Landschapsbeheer, de provinciale zoogdier- en vleermuiswerkgroep en de Provincie zelf deel uitmaakten. Per provincie kon de samenstelling van zo'n partnerschap verschillen, niet overal wilde de provincie meedoen, maar wel weer een waterschap, een natuurmuseum of een provinciale natuur- en milieuorganisatie. De taak van de partners was het project in de eigen provincie mede mogelijk te maken door fondsenwerving en het inbrengen van kennis.

Meerdere doelen Met dit project wilde de Zoogdierverseniging niet alleen tot een landsdekkend en actueel beeld van de verspreiding van de zoogdieren in Nederland komen. Ook het bewerkstelligen van meer aandacht voor zoogdieren bij natuurbeleid en beheer, het opzetten en aan zich binden van een actief en groeiend vrijwilligersnetwerk dat bereid is om zich voor zoogdieren in te zetten en zoogdierwaarnemingen te verzamelen, en het vergroten van het draagvlak voor zoogdieren en hun leefgebieden stonden hoog op de agenda van het atlasproject.

Organisatie In iedere provincie werd een coördinator aangesteld als aanspreekpunt en om het realiseren van de doelstellingen te stimuleren. Daarnaast waren er per provincie een project- en stuurgroep actief bestaande uit vertegenwoordigers van de partners, die samen met de coördinator de inhoud van het atlasproject bepaalden. Zo gaf iedere pro-

vincie haar eigen invulling aan haar atlasproject, maar de nadruk lag wel altijd op het verzamelen van zo veel mogelijk bestaande en nieuwe gegevens. Per provincie was twee jaar beschikbaar om het project tot een succes te maken. Omdat het startmoment per provincie verschillend was had het landelijke project Zoogdieratlas.nl een totale looptijd van drie jaar (november 2008-december 2011). Voor de financiële dekking werd steun gezocht bij terreinbeherende organisaties, waterschappen, gemeenten en andere belanghebbenden. Ook bijdragen in natura zoals beschikbaar stellen van databestanden of van kantoorruimte waren belangrijk voor het project.

Telmee.nl en Waarneming.nl Het project had ook de tijd mee. In de afgelopen jaren vond een revolutie plaats in het inwinnen en beheren van natuurdata in Nederland. De PGO's werkten met de Gegevensautoriteit Natuur samen aan de Nationale Databank Flora en Fauna (NDFF). Doel van de NDFF was om alle natuurdata in één digitale databank samen te brengen. Het digitaal aanleveren van de door de waarnemers verzamelde gegevens was daarvoor essentieel. Dat werd mogelijk gemaakt door de invoerportals van Telmee.nl en Waarneming.nl die in korte tijd erg populair werden bij de waarnemers. Speciaal voor het zoogdieratlasproject stelde de Stichting Natuurinformatie (Waarneming.nl) haar gegevens ook beschikbaar. Uiteindelijk komen alle verzamelde gegevens in de NDFF.

Voor het eigen atlasproject was de website Zoogdieratlas.nl de centrale plek waar alle provinciale projecten samenkwamen. Iedere provincie had op deze site zijn eigen pagina en er waren naast verspreidingskaarten ook informatie over activiteiten en nieuwsbrieven te vinden. Bezoekers van de website konden zelf aangeven van welke soort en over welke jaren zij de waarnemingen op kaart te zien kregen. Die site bestaat overigens nog steeds.

Waarnemingen In alle provincies tezamen zijn ontzettend veel waarnemingen verzameld. Een kanttekening is wel dat eenzelfde waarneming op verschillende manieren kan zijn aangeleverd, waardoor dubbel telling mogelijk is. Vermeldenswaard hierbij is dat:

- van de algemene soorten als haas en mol de meeste waarnemingen werden aangeleverd;
- aanwezigheid/uitbreiding van de boom-

marter in NP Weerribben en Wieden is geconstateerd;

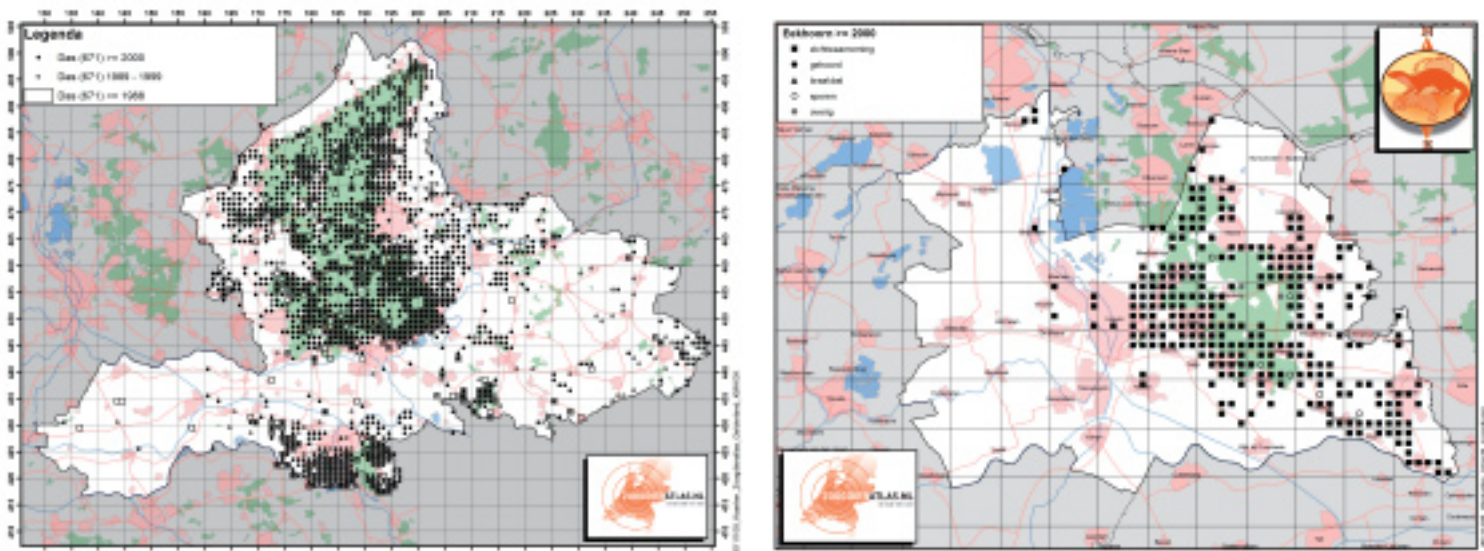
- er een opmars gaande is van boommarter, steenmarter en otter in Flevoland. Vooral de laatste werd in 2011 helaas vaak als verkeersslachtoffer gevonden;
- een eikelmuis bij Uitgeest werd gemeld; vermoedelijk meegereisd in een camper vanuit Frankrijk. Hij is door kinderen gevonden en door Stichting AAP opgevangen om ergens in zijn thuisland te worden losgelaten;
- de grote bosmuis, blijkens de resultaten van een uitgebreid vangweekend in 2011, een soort is die goed aanwezig is in het hele stroomgebied van de Ruiten Aa;
- er nieuwe vestiging van kolonies in bomen van rosse vleermuis, watervleermuis en grootoorvleermuis in het Kralingse Bos in Rotterdam is vastgesteld.

Publieksacties In iedere provincie vormden oproepen via de media aan een breed publiek een belangrijke bron van waarnemingen. Zo werden via de media acties aangekondigd om gegevens over paashazen, mollen, kattenprooien en egels aan te leveren. Om het doorgeven van waarnemingen te vergemakkelijken werd een speciale simpele invoermodule gemaakt. Deze speciale publieksacties bleken goed aan te slaan. Vermeldenswaard hierbij is dat:

- we dankzij deze actie weten dat de eekhoorn in Flevoland op meer plaatsen voorkomt dan gedacht;
- de oproep van de kattenprooien hulp kreeg van kattenblad 'Majesteit';
- afgaande op de meldingen, huismuizen een 'zeldzaamheid' zijn en bosmuizen daarentegen, (de fotogenikste muizen van Noord-Holland) veel gemeld werden;
- er in Gelderland 500 egels zijn doorgegeven via de speciale invoermodule;
- Vara's Vroege Vogels tijdens een radio uitzending op zoek ging naar molshopen.

Activiteiten Ter bevordering van het verkrijgen van (nieuwe) waarnemingen, het creëren van meer draagvlak voor zoogdieren en het bekendmaken van het atlasproject zijn er allerhande activiteiten georganiseerd. Variërend van inventarisatiekampen, excursies en cursussen tot monstertochten en hokkenulavonden. De meeste activiteiten waren gericht op een bepaalde soort of gebied met weinig waarnemingen. Enkele hoogtepunten van activiteiten waren:

- de twee vleermuiskampen in Oost-Over-

Figuur 1 Enkele kaarten zoals die eruitzien op Zoogdieratlas.nl

ijssel waarbij de aanwezigheid van de bosvleermuis na lange tijd werd bevestigd;

- de actie 'Thuispluizers gevraagd' die een fanatiek groepje Flevolandse braakbalpluizers opleverde die tezamen met de pluiscub van de KNNV ruim 6000 prooidieren uit de ballen haalden;
- de verschillende muizenkampen die georganiseerd werden om meer zicht te krijgen op de verspreiding van waterspitsmuis

Een omvangrijk project In de afgelopen drie jaar zijn ruim 1.000.000 records aan de zoogdierdatabank toegevoegd, dat is meer dan een verdubbeling van het aantal aan het begin van het project. Ruim 70 organisaties en instanties hebben een bijdrage aan het project geleverd. Veertien betaalde medewerkers hebben aan het project gewerkt (voor een tot twee dagen per week). Ruim 7300

dieratlas.nl wordt gewerkt. De 'levende' atlas Zoogdieratlas.nl op internet blijft voorlopig bestaan en kan door iedereen nog steeds worden aangevuld. Ook zijn er provinciale en lokale werkgroepen die zich met het verzamelen van aanvullende gegevens blijven bezighouden. Vanaf 2012 zijn waarnemingen op Zoogdieratlas.nl alleen op uurhokniveau zichtbaar. Er zijn dus geen details van een waarneming te zien, zoals de exacte locatie, waarnemer en type waarneming. De kaarten zijn vooral bedoeld om aan te geven waar de leemtes, de witte plekken, in de provinciale gegevens zitten, een levende werkatlas dus eigenlijk. Wij gaan ervan uit dat er leden en waarnemers zijn die hun gegevens blijven toevoegen.

Een atlas van de Zoogdieren van Nederland? Van alle provinciale deelatlassen zijn werkatlassen verschenen, waarop de verspreiding van de soorten op kaarten staat aangegeven. Wat doen we met al die gegevens? Het gaat natuurlijk om de interpretatie van al die data. Hoe gaat het met de verschillende soorten, wat weten we van hun verspreiding en dichtheid en leefgebieden? Dat is wat we uiteindelijk willen weten. De antwoorden op die vragen is het doel van een aansluitend project 'De atlas van de zoogdieren van Nederland' in de serie 'De Fauna van Nederland' die door Naturalis en de KNNV wordt uitgegeven. Een nieuw ambitieus project dat in 2012 wordt opgestart. Zodra daar meer over bekend is leest u hierover in een van de volgende nummers van Zoogdier.

Neeltje Huizenga en Jos Teeuwisse waren resp. als landelijk projectcoördinator en projectleider bij het project betrokken.

Tabel 1 Aantal records bij start en einde project

provincie	start atlasproject	aantal records start	aantal records einde
Drenthe	1-12-2008	29.202	81.256
Flevoland	1-11-2009	25.127	50.848
Friesland	1-11-2009	79.101	107.692
Gelderland	1-12-2009	96.783	173.262
Groningen	1-12-2009	33.529	53.359
Limburg	1-1-2010	200.924	420.478
Noord Brabant	1-11-2008	52.088	138.821
Noord Holland	1-4-2009	47.938	152.659
Overijssel	1-11-2008	52.652	148.615
Utrecht	1-11-2009	27.906	71.400
Zeeland	1-11-2008	30.991	126.177
Zuid Holland	1-3-2009	50.785	209.696
totaal aantal records		727.026	1.734.263

in de provincie Groningen.

- de 'monstertochten' in Zuid-Holland (avonden waarbij met inzet van ervaren mensen met batdetectors een groot gebied wordt geïnventariseerd vanuit een aantal langzaam rijdende auto's). Daardoor werden in drie jaar tijd meer dan 15.000 waarnemingen verzameld van vleermuizen;
- een samenwerking met de school Bogerman Sneek, waar leerlingen van het Technasium met een vleermuiskastenproject bezig zijn geweest.

waarnemers hebben data geleverd. Het project heeft veel publiciteit gekregen in lokale, regionale en landelijke media. De totale kosten bedroegen ruim 600.000 euro en dit bedrag is nagenoeg volledig uit bijdragen van derden, projecten en fondsen verkregen.

Zoogdieratlas.nl blijft bestaan Hoewel het project formeel is geëindigd en er in 2012 niet langer provinciale coördinatoren in de provincies aanwezig zijn wil dat niet zeggen dat er niet meer aan Zoog-

Het project Zoogdieratlas.nl kon alleen worden gerealiseerd dankzij de (financiële) steun van een groot aantal personen, organisaties en instanties. Bijzondere dank gaat uit naar de 44 projectpartners en alle personen die hun waarnemingen hebben ingevoerd. Voor dit artikel willen wij de volgende provinciale coördinatoren bedanken voor hun bijdrage: Henk Mellema, Ria Heemskerk, Dorien Hoogeboom, Kees Mostert, John Melis en Dick Bekker.

'Papieren' Atlas van de Provincie Zeeland